

Историјски архив Крушевац

РАСИНСКИ АНАЛИ 13

Штампање овог броја часописа финансирано је
средствима из буџета Града Крушевца

ISSN

1451-4346

РАСИНСКИ АНАЛИ

13

Крушевац
2015. година

РАСИНСКИ АНАЛИ 13
2015. ГОДИНА

Издавач: Историјски архив Крушевац

За издавача: Ненад Соколовић, директор

Редакциони одбор:

др Андреј Шемјакин (Москва), др Димитар В. Атанасов (Софија), др Димитрис Вогиацис (Атина), проф. др Синиша Мишић (Београд), проф. др Радован Радовановић (Београд), др Иван Мијатовић (Београд), проф. др Сузана Рајић (Београд), др Ирена Цвијановић (Београд), др Иван Бечић (Лепосавић), мр Небојша Ђокић (Београд), Оливера Думић (Београд), Момир Недељковић (Крушевац), Миломир Стевић (Крушевац), Јелена Ђиновски (Крушевац), Маја Годоровић (Крушевац), Миланка Мијајловић (Крушевац), Бојана Јовац (Крушевац), Горан Жикић (Крушевац)

Главни и одговорни уредник: Ненад Соколовић

Технички уредник, графичка припрема и прелом: Горан Жикић

Лектор и коректор: Јелена Ђиновски

Обрада текста и превод: Маја Годоровић

Адреса редакције: Историјски архив Крушевац

Мајке Југовића 6, 37000 Крушевац

e-mail: arhivkrusevac@yahoo.com

Штампа: Milirex, Крушевац

Тираж: 300 примерака

СРПСКА ТЕШКА АРТИЉЕРИЈА 1883–1914.

Апстракт: Рад обрађује динамику развоја српске тешке артиљерије од формирања Градског артиљеријског пука (1883.) до периода непосредно пред почетак Првог светског рата 1914. године. На основу објављене и необјављене архивске грађе и стручне литературе, представљен је инвентар Градског артиљеријског пука и Опсадног артиљеријског парка који је обилавао оруђима различитог калибра, порекла и квалитета. Тежиште је стављено на планове и токове набавке нових тешких оруђа од француске фабрике Шнајдер. Посебно је посвећена пажња и оснивању Хаубичког пука као и опремању српске војске тешким брзометним хаубицама калибра 120 mm и 150 mm које су важиле за најмодернија оружја уочи и током Првог светског рата. Иако економски слаба, Краљевина Србија је у хаубичкој артиљерији била модернија од свог главног противника – Аустро-Угарске.

Кључне речи: српска тешка артиљерија, градски артиљеријски пук, Хаубички пук, брзометна артиљерија, Шнајдер, Балкански ратови, Први светски рат.

Тешка артиљерија представља врсту артиљерије која обухвата оружја великог калибра и велике тежине. Због тога се она одликује снажним дејством и просечно великим дометом, док је брзина гађања мала, а покретљивост ограничена. Углавном је намењена за контрабатирање, рушење сталних и јачих пољских фортификацијских објеката, зграда и мостова, за уништење живе силе у заклонима и склоништима као и циљевима у дубини непријатељског борбеног поретка. Због специфичности задатка у појединим случајевима се тражи употреба разне брзине и кривине путање зрна, те због тога у састав тешке артиљерије улазе све врсте оружја: топови, хаубице, мерзери и минобацачи.¹

Српска тешка артиљерија од 1883. до 1902.

Нова искуства из ратова 1876. и 1877-78. довела су до нове организације српске војске. Законском уредбом од 31. јануара 1883. прописана је нова формација војске. По овом закону српска војска делила се на пет дивизија I позива, пет дивизија II позива и 60 батаљона III позива. Дивизије I и II позива имале су по три пешадијска пука (сваки пук од по 4 батаљона). Земља је подељена на пет дивизијских области, петнаест пуковских округа и шездесет батаљонских срезова. Дивизијске области давале су имена

---

¹ Војна енциклопедија II, 1975, 778.

дивизијама и то: Моравска, Дринска, Дунавска, Шумадијска и Тимочка. Свака дивизијска област давала је по две дивизије: једну дивизију I и једну дивизију II позива. Свака дивизија I позива (активна војска) састојала се из три пешадијска пука од по четири батаљона, једног коњичког пука од четири ескадрона, једног пољског артиљеријског пука од 8 батерија и од других пратећих јединица (инжењеријске команде, возарског пука, дивизијске муницијске колоне и др). Ван састава активних дивизија али у саставу активне војске били су још: брдски артиљеријски пук, градски артиљеријски батаљон, минерска чета, железничка чета, мостовни трен, резервна санитарска чета, телеграфско одељење, резервна пошта, резервна муницијска колона, коњски депо и пиротехничка чета.

У сталном кадру налазили су се: 15 пешадијских батаљона (од по 4 чете), 6 ескадрона коњице, 20 пољских батерија, 3 брдске батерије 1 градски артиљеријски полубатаљон од 2 чете и друге пратеће јединице. Свака дивизијска област давала је по 4 пољске батерије, а моравска, дринска и тимочка дивизијска област давале су по једну брдску батерију. Моравска дивизијска област давала је једну, а дунавска и шумадијска другу артиљеријску градску чету. Пољске батерије сваке дивизијске области образовале су „пољски артиљеријски пук“ који је носио назив своје дивизијске области. Све три брдске батерије образовале су „брдски артиљеријски пук“. Пуковски штаб био је у Крушевцу. Чете градског артиљеријског полубатаљона носиле су бројне називе: први и други полубатаљон. Штаб полубатаљона је био у Београду. Пољски артиљеријски пукови потчињени су обласним дивизијама, а брдски артиљеријски пук и градски артиљеријски полубатаљон били су под командом активне војске. Свака пољска и брдска батерија и артиљеријска градска чета сталног кадра образовала је по једну активну батерију, односно чету. Све чете задржавале су своје бројне називе и у њима су остајали њихови командири, а новоизабране су добијале даље бројеве: код пољских – од прве пета, од друге шеста, од треће седма, од четврте осма; код брдских – од прве четврта, од друге пета, од треће шеста; код градских артиљеријских чета – од прве трећа, а од друге четврта. Активне градске артиљеријске чете образовале су градски артиљеријски батаљон од кога се образују и опсадни паркови. Градски артиљеријски батаљон остао је административни орган трећег степена.² За команданта градског артиљеријског полубатаљона именован је артиљеријски мајор Коста Миловановић, који је био дотадашњи командант градске артиљерије

² Уредба министра војног ФН-602. од 31. јануара 1883. год, *Службени војни лист*, бр. 5. и 6. од 10. фебруара 1883, 171–186.

у Београду.³ За командира 1. чете именован је капетан 1. класе Коста Ш(или П)антић⁴ (дотадашњи шеф штаба артиљеријске бригаде), командира 2. чете, капетан 2. класе Јован Брдарски (дотадашњи управник тополивнице), а чуваре опсадних паркова у Нишу, артиљеријски капетан 1. класе Станислав Воховски, а у Београду поручник Данило Барковић (који је имао и дужност у војном министарству).⁵ Указом министра војног штаб артиљеријског полубатаљона примио је канцеларијски намештај од месне гарнизонске управе, како за штаб тако и за чете, а такође је примио и постељине и кухињске ствари за своје потребе. Војници градских чета били су снабдевени логорским стварима од укинуте 5, 6. и 7. батерије досадашњег 1. артиљеријског пука и од укинуте 2. батерије 2. Артиљеријског пука.⁶ По формирању градског артиљеријског полубатаљона, министар војни издао је наредбу да се састави парк од градских и опсадних оруђа, лафета, муниције и остале опреме.⁷ Служба у градској артиљерији подразумевала је годишњу обуку која је трајала девет и по месеци, подељених у четири периода (регрутска школа, четна школа, батаљонска школа и практичка).⁸

Сви спредпунећи жљебљени топови, хаубице и мерзери, били су Лахитовог система. Сви острагани били су Круповог старог система а припадају моделима С/61, С/64 и С/67 а не каснијим, знатно модернијим С/73. Крупови острагани старијег система по балистичким критеријумима и практичној брзини гађања нису били у предности у односу на Лахитове топове. Једина предност је била мања изложеност пуниоца непријатељској ватри. Крупови топови модела С/73 су касније превазишли Лахитове топове. Дobar део Крупових острагана друге генерације ће дочекати Први светски рат иако су неки топови, прве генерације, повучени из употребе око 1880. године.⁹

³ Уредба министра војног ФН-882. од 15. фебруара 1883. год, *Службени војни лист*, бр. 7. од 17. фебруара 1883, 318.

⁴ Тако стоји у оригиналу Службеног војног листа.

⁵ Уредба министра војног ФН-895. од 15. фебруара 1883. год, *Службени војни лист*, бр. 7. од 17. фебруара 1883, 338.

⁶ Наредба министра војног ЕН-1055 од 25. фебруара 1883, *Службени војни лист*, бр. 8. од 26. фебруара 1883, 412.

⁷ Наредба министра војног АБр 648. од 1. марта 1883, *Службени војни лист*, бр. 9. од 5. марта 1883, 431.

⁸ Распоред наставе и вежбања за цео стални кадар, за 1885. годину, *Службени војни лист*, бр. 11. и 12. од 16. марта 1885, 358–368.

⁹ Мијатовић, Ђокић, 2012, 112–113.

Набавка Шнајдерових топова (1897–1902.)

Од независности Србије па све до 1897. српска тешка артиљерија остала је непромењена по свом инвентару. Прва нова порудбина новог тешког артиљеријског оружја извршена је 1897. године али је она реализована тек пет година касније 1902.¹⁰

Под председништвом краља, 16/28. априла 1897, одржана је 31. Седница на којој је разматрана куповина новог оружја војске. Поред куповине 110 хиљада магацинки и милион метака за исте, такође је одлучено да се набави и 48 тешких опсадних топова са по 500 метака за сваки. За ову куповину била су предвиђена неискоришћена средства кредита који је закључен 1895. године, а уколико би то било недовољно, предвиђено је закључивање новог зајма који би одобрила народна скупштина. Решењем Министарског савета одобрен је предлог министра војног да се ангажује 23.430.000 динара за набавку новог оружја (6.730.000 динара за пушке, 15.200.000 динара за муницију, 1.000.000 динара за смештај и фишеклије и 2.500.000 динара за топове).¹¹

На 51. седници Министарског савета од 20. септембра/2. октобра 1897. одлучено је да се управник ВТЗ-а, потпуковник Влајић, пошаље у Париз ради куповине оружја у Француској. План је био да се пренесе француској влади да је српска влада у начелу прихватила услове који су јој постављени и да влада жели брзу реализацију ове куповине.¹²

Министарски савет је на 17. седници, одржаној 30. новембра/12. децембра 1897, одлучио да се особљу које је послато у Француску (мајстори, контролори и подофицири) ради куповине оружја повиси дневница од 15 на 20 динара у злату.¹³

Фабрика Шнајдер је испоручила 16 дугачких топова Мод. 97 калибра 12 cm, 22 хаубице Мод. 97 калибра 12 cm и 6 мерзера Мод. 97 калибра 12 cm. Укупно 44 оруђа. Проблеми око исплате допринели су да се реализација целокупне куповине одужи све до 1902. године. До 31. децембра 1901. оруђа која су ушла у употребу српске војске нису добила батеријске приборе као ни резервни топовски прибор. Муниција за оруђе није била напуњена ни лаборисана док је број фишека био потпуно недовољан. Топови су имали 1089 фишека са пуњењем од 2000 g (тј. 68 по оруђу). Ситуација код хаубица и мерзера је била још гора. За хаубице је допремљено 300 фишека са пуњењем од 550 g тј. 13 фишека по хаубици. За мерзере је пристигло 300

¹⁰ Стенографске белешке, књига II, 1908, 119.

¹¹ Шкеровић, 1952, 458.

¹² Шкеровић, 1952, 462.

¹³ Шкеровић, 1952, 477.

фишека (50 фишека по мерзеру) са пуњењем од 450g. Због ових недостатака, оруђа до краја 1901. нису била оперативна.¹⁴

По пријему Шнајдерових хаубица и мерзера 1. маја 1901. основан је II хаубички дивизион (4. и 5. хаубичка и 6. мерзерска батерија) који је био у саставу градског артиљеријског пука у административном погледу.¹⁵ Скоро месец дана пре оснивања дивизиона, краљевим указом од 29. марта 1901. за вршиоца дужности постављен је капетан I класе Светомир Матић.¹⁶ Занимљиво је да је тек по оснивању II хаубичког дивизиона основан I хаубички дивизион који је у свом саставу имао 1, 2. и 3. хаубичку батерију.¹⁷

Српска тешка артиљерија од 1901. до 1914. године

Преглед Артиљеријског материјала опсадног парка за IV тромесечје 1901. године наводи стање тешке артиљерије.¹⁸ Артиљерија се у мирнодопским приликама налазила у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову.

Од артиљерије у Нишу је било следеће:

- 6 комплетних жљебних мерзера калибра 8 cm и један резервни топовски прибор. За њих је било 3.489 стандардних граната и 7 граната са конкусионим упаљачем.
- 5 челичних острагана калибра 9 cm и један батеријски прибор. На располагању су биле 3.264 гранате са биденовим упаљачем, 412 граната са перкусионим упаљачем, 502 празне гранате, 1.951 граната са шрапнелом и 501 картеч.
- 8 челичних острагана калибра 10,66 cm са једним резервним затварачем. Било је 3.676 граната са дупло-дејствујућим упаљачем.
- Бронзани жљебљени спредпуњећи топ калибра 12 cm са батеријским прибором, као и 3 резервна лафета и 2 резервна топовска прибора. За њега су биле обезбеђене 4.793 гранате са биденовим упаљачем.
- 6 жљебних мерзера калибра 12 cm са 2 резервна топовска прибора и 8189 граната са конкусионим прибором.

¹⁴ Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасц. 5, *Преглед Артиљеријског материјала Опсадног артиљеријског парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – за IV квартал 1901. год. које показује стање од 31. децембра 1901. г.*

¹⁵ *Службени војни лист*, бр. 23 од 20. маја 1901, 503–504.

¹⁶ Краљев указ Ф/А No. 2359 од 29. марта 1901. године, *Службени војни лист*, бр. 14 од 1. априла 1901, 296.

¹⁷ Мијатовић, Ђокић, 2012, 114.

¹⁸ Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасц. 5, *Преглед Артиљеријског материјала Опсадног артиљеријског парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – за IV квартал 1901. год. које показује стање од 31. децембра 1901. г.*

- 2 челична острагана калибра 12 cm са једним батеријским прибором и једним резервним топовским прибором са 3.524 гранате са биденовим упаљачем, 33 празне гранате, 47 лаборисаних шрапнела, 496 празних шрапнела и 82 картеча.
- челични кратки остраган калибра 15 cm са једним батеријским прибором и једним резервним топовским прибором. За њега је била обезбеђена 791 граната са перкусионим упаљачем.
- 2 цариградска кратка острагана од бронзе калибра 15 cm са једним резервним затварачем.
- цариградски дугачки остраган од бронзе калибра 15 cm са батеријским прибором.
- муниција за цариградске кратке и дугачке топове бројала је 379 граната са биденовим упаљачем. Укупно је било 1.170 граната, 85 лаборисаних шрапнела, 572 празна шрапнела и 91 картеч.
- српски остраган од бронзе калибра 15 cm са батеријским прибором. Била су и три топа али без лафета. За српски остраган постојала су 3 резервна топовска прибора, 5622 гранате са биденовим упаљачем и 45 празних граната.
- 4 челична острагана калибра 8 cm са батеријским прибором, резервним лафетом и резервним топовским прибором. Било је 2.319 граната са биденовим упаљачем, 1126 празних граната, 2108 лаборисаних шрапнела и 1.017 картеча.
- енглески спредпуњећи топ калибра 8 cm са по једном резервном цеви и топовским прибором и 59 граната са биденовим упаљачем и 2.590 празних граната.
- један швајцарски бронзани остраган калибра 8 cm, један комплетан топ без лафета и 937 граната са нарочитим упаљачем.
- 9 глатких спредпуњећих топова калибра 9 cm, 7 комплетних топова без лафета и један резервни топовски прибор. Од муниције је било 617 картеча, 517 са привезаним фишеком и 40 без привезаног фишека.¹⁹
- 4 глатке хаубице калибра 16 cm са једним резервним топовским прибором и са 1.608 граната са дрвеним упаљачем и 97 картеча.
- 2 челична обалска острагана калибра 15 cm без муниције.
- 16 челичних острагана Мод. 97 калибра 12 cm, 1.651 обична и 3.235 разорних граната и 3.232 шрапнела. Сва муниција је била празна.
- 22 острагнуће челичне хаубице Мод. 97 калибра 12 cm, 1.035 обичних и 3.042 разорне гранате и 6.161 шрапнел. Сва муниција је била празна.

¹⁹ Овако пише у оригиналном документу.

- 6 острагпунећих челичних мерзера Мод. 97 калибра 15 cm са 306 обичних и 1.203 разорне гранате као и 1.573 шрапнела. Сва муниција је била празна.

У Пироту је било следеће:

- 4 челична острагана калибра 8 cm са батеријским прибором, 240 граната са биденовим упаљачем, 80 лаборисаних шрапнела и 80 картеча.
- 4 челична острагана калибра 9 cm са батеријским прибором, 240 граната са биденовим упаљачем, 80 лаборисаних шрапнела и 80 картеча.
- 2 челична острагана калибра 12 cm, 160 граната са биденовим упаљачем и 40 картеча.
- 4 српска острагана калибра 15 cm са батеријским прибором и 400 граната са биденовим упаљачем.
- 4 спредпунећа топа калибра 12 cm са батеријским прибором, 320 граната са биденовим упаљачем и 80 картеча.
- 6 спредпунећих мерзера калибра 12 cm са 2 батеријска прибора и 600 граната са конкусионим упаљачем.

У Зајечару од артиљерије је било следеће:

- 4 челична острагана калибра 8 cm са батеријским прибором, 240 граната са биденовим упаљачем, 80 лаборисаних шрапнела и 80 картеча.
- 4 челична острагана калибра 9 cm са батеријским прибором, 240 граната са биденовим упаљачем, 80 лаборисаних шрапнела и 80 картеча.
- 3 кратка и 5 дугачких спредпунећих топова калибра 12 cm са 8 топовских прибора али само са 5 лафета и једним батеријским прибором. За њих је било 320 граната са биденовим упаљачем и 100 картеча.
- 8 спредпунећих мерзера калибра 12 cm без батеријског прибора али са 3 резервна топовска прибора и 800 граната са конкусионим упаљачем.
- 3 српска острагана калибра 15 cm са батеријским прибором и 300 граната са биденовим упаљачем.

У Кладову је било следеће:

- српски остраган калибра 15 cm са 301 гранатом са биденовим упаљачем.
- цариградски дугачки остраган калибра 15 cm, 176 граната са биденовим упаљачем и 10 картеча.
- 6 спредпунећих топова калибра 12 cm и 61 картеч.
- 16 спредпунећих мерзера калибра 12 cm.
- за спредпунеће топове и мерзере калибра 12 cm биле су на располагању 4.902 гранате са конкусионим упаљачем.

- 2 спредпунећа Лажитова топа калибра 8 см, 597 граната са конкусионим упаљачем и 8 картеча.
- 2 глатке спредпунеће хаубице калибра 16 см и 300 граната са дрвеним упаљачем.
- 6 глатких спредпунећих топова калибра 9 см и 116 картеча.

Према томе, крајем 1901. године опадна тј. градска артиљерија се налазила у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову. Артиљерија у Пироту, Зајечару и Кладову била је застарелог типа и није била за употребу ни као градска ни као опадна артиљерија. Када се изузму глаткоцевни спредпунећи топови и спредпунећи жљебљени топови, стање је још горе. У Кладову су била само два употребљива топа – српски и дцариградски остраган калибра 15 см. У Пироту је било 14 острагана али су зато четири острагана калибра 8 см и 4 острагана калибра 9 см могла ограничено да се употребљавају. У Зајечару је било 11 острагана али је од њих отпадало 8 Крупових топова, тако да се градска артиљерија свела на употребу 3 српска острагана. Како Шнајдерова оруђа М. 97 нису била оперативна крајем 1901. године, у српској тешкој артиљерији није било модерних артиљеријских средстава за употребу у опадном парку.²⁰

По попису од 1. априла 1902. сазнајемо да постоје разлике између градске артиљерије и опадног артиљеријског парка – оруђа могу да се поклапају али и не морају. Пример за то су Шнајдерова оруђа која су улазила у састав опадног артиљеријског парка, али не и у састав градске артиљерије. Попис даље наводи да градска артиљерија нема утврђену формацију.²¹

Попис из 1902. доноси следеће податке о инвентару у српској тешкој артиљерији:

- 13 челичних острагана калибра 9 см (4.664 гранате, 661 шрапнел, 5.325 бојевих фишека, 5.590 фриксионих упаљача),
- 8 челичних острагана калибра 10,66 см (3.676 граната, 3.676 бојевих фишека, 3.836 фриксионих упаљача),
- 19 бронзаних жљебљених спредпунећих топова калибра 12 см (5.753 гранате, 410 картеча, 6.163 бојева фишека, 6.468 фриксионих упаљача),
- 36 жљебних мерзера калибра 12 см (1.4491 граната, 15.211 фриксионих упаљача),
- 4 челична острагана калибра 12 см (3.735 граната, 543 шрапнела, 122 картеча, 4.400 бојевих фишека, 4.620 фриксионих упаљача),

²⁰ Мијатовић, Ђокић, 2012, 116.

²¹ Исто, 116–117.

- 1 кратки остраган калибра 15 cm, 2 цариградска бронзана острагана калибра 15 cm (за сва три топа укупно: 1.346 граната, 657 шрапнела, 101 картеч, 2.104 фишека, 2.209 фрикционих упаљача),
- 12 српских бронзаних острагана калибра 15 cm (6.668 граната, 6.668 фишека, 6.998 фрикционих упаљача),
- 12 челичних острагана калибра 8 cm (3.925 граната, 2.268 шрапнела, 1185 картеча, 7.378 бојевих фишека, 7.743 фрикциона упаљача),
- 3 челична обалска острагана калибра 15 cm.²²

Од тешке артиљерије I позива било је предвиђено 6 челичних мерзера М. 97 калибра 15 cm, 22 челичне хаубице М. 97 калибра 12 cm и 16 челичних острагана М. 97. калибра 12 cm.²³ Од муниције за тешку артиљерију било је следеће:

- за мерзере М. 97 калибра 15 cm: 1.500 шрапнела, 300 обичних и 1.200 разорних граната,
- за хаубице М. 97 калибра 12 cm: 6.600 шрапнела, 1.100 обичних и 3.300 разорних граната (За мерзере и хаубице је било укупно 14.000 бојевих фишека и 14.700 фрикционих упаљача.)
- за топове М. 97 калибра 12 cm: 3.200 шрапнела, 1.600 обичних и 3.200 разорних граната, 8.000 бојевих фишека и 8.400 фрикционих упаљача.²⁴

По попису из 1902. видимо да су повучени сви спредпунећи топови што је довело до смањивања артиљеријских оруђа у позицијској тј. опсадној артиљерији. Дивизије II позива нису имале артиљерију предвиђену формацијом. Недовољна је била и тешка пољска артиљерија која се свела само на 44 Шнајдерова оруђа М. 97.²⁵

По попису од 31. марта 1904. нема градске тј. позицијске артиљерије. Стање у тешкој артиљерији било је следеће:

- 22 хаубице М. 97 калибра 12 cm (4.417 граната и 6.095 шрапнела),
- 16 градских топова М. 97 калибра 12 cm (5.183 гранате и 3.205 шрапнела),
- 6 мерзера М. 97 калибра 15 cm (1.069 граната и 1.529 шрапнела).

²² Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, *Преглед Топова и муниције градске артиљерије од 1. априла 1902. године.*

²³ Мијатовић, Ђокић, 2012, 117.

²⁴ Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, *Преглед оружје спреме наше војске од 1. априла 1902. године.*

²⁵ Мијатовић, Ђокић, 2012, 117.

У попису из 1904. јавља се и, заплењено од Бугара, осам руских челичних острагана Крупове конструкције калибра 106,6 mm (3.629 граната са дупло дејствујућим упаљачем).²⁶ У употреби оперативне армије су били и стари руски тешки пољски топови. Њихова мала маса омогућавала је да буду покретљиви и да прате пољску артиљерију. На ватреном положају маса руског топа била је 1.095 kg, а у маршевском 1.660 kg. По запрези од шест коња долазило је 277 kg, што је било мање од прописаних 300-350 kg за пољску артиљерију.²⁷

У јесен 1906. команду над Градским артиљеријским пуком преузео је пуковник Светозар Јанковић који је потом формирао стручну комисију од 3 виша официра Градског артиљеријског пука, који су имали задатак да изврше преглед свих оруђа у саставу Градске артиљерије. Посао је окончан 22. октобра исте године, а извештај је прослеђен министру војном 26. октобра. Комисија је саопштила да, осим опсадних топова Шнајдер М. 97 калибра 12 cm, сва остала оруђа немају никакву вредност јер је њихова конструкција застарела, а од употребе постала истрошена и неисправна. Пошто се ништа није преузело по том питању, командант је формирао нову комисију од истих људи 12. децембра 1906. године која би утврдила која су оружја неупотребљива па их треба избацити, а која са мањим преправкама могу остати у служби. Комисија је морала да утврди шта се од муниције може задржати, а где треба заменити упаљаче и барутно пуњење или и једно и друго. Комисија је требало и да утврди шта је потребно набавити од новог материјала који би обезбедио да пук несметано извршава своје наменске задатке. Када је примио извештај комисије, командант пука је уз своје коментаре проследио извештај министру војном.²⁸

Од свих горе већ поменутих оруђа комисија је 26. јануара 1907. поднела извештај команданту пука у коме је установила да је за употребу адекватно:

- 15 дугачких топова М. 97 калибра 12 cm,
- 3 цеви Крупових топова на обалском лафету.

²⁶ Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, *Преглед бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне краљевске војске на дан 31. марта 1904. г.*

²⁷ Србија је имала проблема са квалитетним коњима за топовске запреге па се тежило да оптерећење по коњу не прелази 300 kg. У Немачкој која је у просеку имала знатно боље коње за вучу толерисало се до 350 kg.

²⁸ Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1, *Извештај команданта Градског артиљеријског пука пуковника Светозара Јовановића министру војном од 20. фебруара 1907. године.*

Према томе Градска артиљерија је могла да рачуна на тих 18 оруђа са додатком 22 хаубице калибра 12 cm и 6 мерзера калибра 15 cm из састава Хаубичког пука, као мобилни део за праћење војске.

Ублажену верзију извештаја комисије послао је командант Градског артиљеријског пука министру војном.²⁹

Градска артиљерија образовала је 27 батерија од којих су формирана 3 градска одреда и то у Нишу са 14 батерија, у Пироту са 6 батерија и у Зајечару са 7 батерија. После предлога да се избаце Крупови острагани калибра 8 cm и 9 cm, мерзери калибра 12 cm и спредпунећи дугачки и кратки бронзани топови калибра 12 cm, остало би у Нишу 9 батерија, у Зајечару 1 у Пироту 2 батерије. У употреби би остало 8 Крупових челичних острагана калибра 10,66 cm, 4 Крупова челична острагана калибра 12 cm, 12 српских острагана калибра 15 cm и 15 топова Шнајдер М. 97. Остала оруђа требало је расходовати као неупотребљива.

По новој организацији, Градска артиљерија била би распоређена на следећи начин:

У Нишу:

- 3 батерије од четири оружја и једна батерија од 3 топа М. 97 калибра 12 cm,
- 1 батерија наоружана са 4 српска острагана калибра 15 cm,
- 1 батерија од по 2 топа наоружана Круповим челичним остраганима од 12 cm,
- 2 батерије од по 2 топа наоружана Круповим челичним остраганима калибра 10,66 cm.

У Пироту:

- једна батерија од 2 Крупова челична острагана калибра 12 cm,
- једна батерија од 4 српска острагана калибра 15 cm.

У Зајечару:

- једна батерија од 4 српска острагана калибра 15 cm.

Командант Градског артиљеријског пука је предложио и набавку још:

- 17 дугачких топова калибра 12 cm,
- 20 дугачких топова калибра 15 cm,
- 36 хаубица калибра 15 cm,
- 12 мерзера калибра 15 cm,
- 12 мерзера калибра 24 cm.

²⁹ Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1, *Извештај команданта Градског артиљеријског пука пуковника Светозара Јовановића министру војном од 20. фебруара 1907. године.*

На корицама фасцикле у којој су били смештени ови извештаји пише: *Одлуком Пов. В.О/У Бр. 473 од 10. јула 1907. допис је стављен у акта до када се прилика буде указала.*³⁰

Прилике за набавку нових оруђа никада се неће указати. Српски војни врх је исправно проценио да је боље развијати тешку пољску артиљерију у виду хаубица од 120 mm и 150 mm док се од тешке артиљерије одустало. Разлог одустајању био је тај што је главни непријатељ (Османско царство) имао утврђења до Једрена и Чаталце, а утврђења су постојала и у Скадру и Јањини али су она излазила из интересне сфере Србије. Ни Аустро-Угарска није имала озбиљнијих утврђења на српској граници те због тога нису захтевана јача оруђа од пољских хаубица калибра 120 mm и 150 mm.³¹

Током 1909. године расписан је зајам од 150 милиона динара за набавку 8 батерија хаубица калибра 120 mm, 2 батерије хаубица калибра 150 mm, 4 мерзера калибра 150 mm, 40 батерија брзометних топова калибра 75 mm са по 2000 метака и за преправку 192 Де Банжова топа. Од преправке се међутим одустало. У трци за снабдевање Србије хаубицама такмичили су се француски Шнајдер и немачки Ерхард. Понуда Шнајдера износила је 4.384.000, а Ерхарда 3.157.120 динара за 10 батерија са муницијом тј. 28% јефтиније од Шнајдера. Међутим, из политичких разлога на крају је уговор склопљен са Шнајдером фебруара 1910. године. И министар војни Радомир Путник се залагао за наруџбину у Француској. Због допунских трошкова био је закључен нови зајам од 150 милиона динара. Шнајдерове хаубице испоручене су током Првог балканског рата, а у Србију су стигле преко тек ослобођеног Солуна. Одмах по доласку у Србију послате су на Једрене, осим 16 хаубица калибра 120 mm.³²

На почетку првог Балканског рата српска тешка артиљерија имала је на располагању следеће:

- 32 брзометне хаубице Шнајдер 120 mm М1910 (8 батерија),
- 8 брзометних хаубица Шнајдер 150 mm М1910 (2 батерије),
- 22 спорометне хаубице Шнајдер 12 cm М. 97,
- 6 спорометних пољских мерзера Шнајдер 15 cm М. 97,
- 17 спорометних градских дугачких топова Шнајдер 12 cm М. 97
- 65 оруђа у градском опсадном парку.

Покушај набавке нових топова за српску тешку артиљерију догодио се шест месеци пре Првог светског рата када је Никола Пашић, преко званичне српске делегације у Петрограду, 10/23. јануара затражио од

³⁰ Мијатовић, Ђокић, 2012, 119.

³¹ Исто.

³² Ђокић, Радовановић, 2012, 128–129.

Русије, поред 120 хиљада брзометних пушака и 36 брдских топова, и 24 дугачка топа калибра 107 mm. Овај захтев је у пролеће исте године више пута подношен али су на крају ипак стигле само пушке и то у току Великог рата, а од топова ништа није било испоручено.³³

На почетку ратних операција у Првом светском рату српска војска имала је тешку артиљерију распоређену по армијама. У првој армији налазило се шест цеви дугачких топова М. 97 калибра 12 cm и 3 пољске хаубичке брзометне батерије калибра 12 cm. У другој армији налазило се шест цеви дугачких топова М. 97 калибра 12 cm, шест цеви хаубице М. 97 калибра 12 cm и шест цеви мерзера М. 97 калибра 12 cm. Трећа армија имала је 3 пољске брзометне хаубичке батерије и 4 цеви дугачких топова М. 97 калибра 12 cm. Поред овога, артиљерија треће армије имала је и 3 брзометне брдске батерије.³⁴

И поред великих криза око набавке новог оружја, српска тешка артиљерија је по свом квалитету у неким сегментима била боља од главног противника српске армије у Великом рату. Иако бројчано мања, тешка артиљерија је дала значајан допринос победама српске војске извојеваним приликом ослобађања Шапца, на Церу и Колубари. Без обзира на тешке прилике које је српска војска доживела у првој години Великог рата, тешка артиљерија је наставила дејства и у наредној години, дочекавши повлачење српске војске преко Албаније.

Библиографија

Необјављена грађа

Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасц. 5, *Преглед Артиљеријског материјала Опсадног артиљеријског парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – за IV квартал 1901. год. које показује стање од 31. децембра 1901. г.*

Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, *Преглед Топова и муниције градске артиљерије од 1. априла 1902. године.*

Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, *Преглед бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне краљевске војске на дан 31. марта 1904. г.*

Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1, *Извештај команданта Градског артиљеријског пука пуковника Светозара Јовановића министру војном од 20. фебруара 1907. године.*

³³ Дедијер, Анић, 1980: бр. 45, 615 и 661; Ђокић, 1997, 190–191.

³⁴ Велики рат Србије I, 1924, 35–36.

Објављени извори

Шкеровић, 1952: Шкеровић, Никола П. (1952). *Записници седница Министарског савета Србије: 1862-1898*, књига II, Београд: Државни архив Н. Р. Србије.

Дедијер, Анић, 1980: Дедијер, Владимир, Анић, Живота. (1980). *Документи о спољној политици Србије, Књига VII, свеска 1 (1/14. јануар - 30. април/13. мај 1914)*, Београд.

Стенографске белешке, књига II, 1908: Народна скупштина Србије. (1908). *Рад Народне скупштине сазване у други редован сазив за 1907. годину: стенографске белешке*, књига II, Београд.

Велики рат Србије I, 1924: *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, I*, 1914. година, Београд 1924.

Периодика

Службени војни лист, бр. 5. и 6. од 10. фебруара 1883.

Службени војни лист, бр. 7. од 17. фебруара 1883.

Службени војни лист, бр. 7. од 17. фебруара 1883.

Службени војни лист, бр. 8. од 26. фебруара 1883.

Службени војни лист, бр. 9. од 5. марта 1883.

Службени војни лист, бр. 11. и 12. од 16. марта 1885.

Службени војни лист, бр. 23 од 20. маја 1901.

Службени војни лист, бр. 14 од 1. априла 1901.

Литература

Мијатовић, Ђокић, 2012: Мијатовић, Иван, Ђокић, Небојша. (2012). „Градска и опсадна артиљерија кнежевине и краљевине Србије“. У: *Весник војног музеја у Београду* (бр. 39/2012), Београд: Војни музеј.

Ђокић, 1997: Ђокић, Небојша. (1997). „Савезничка помоћ модернизацији Српске војске 1915 – Наоружање копнене војске и ратне морнарице“. У: *Зборник Матице српске за историју* (бр. 55), Нови Сад: Матица српска.

Ђокић, Радовановић, 2012: Ђокић, Небојша Д., Радовановић, Радован Р. (2012). „Наоружање Српске војске пред Први балкански рат“. У: *Записи – годишњак историјског архива Пожаревац* (година I, број I), Пожаревац: Историјски архив.

Војна енциклопедија II, 1975: Група аутора. (1975). *Војна енциклопедија*, II, Београд: Војноиздавачки завод.

Summary

This paper focuses on the development of heavy artillery of Serbian army from 1883 until the outbreak of the Great War. In 1883 garrison artillery was founded, which marks the beginning of a new organisation of Serbian heavy artillery. Equipped with guns predominantly of Russian, Ottoman, French, and home-made origins, Serbia tried to maintain operational conditions even though the guns were obsolete in the last decade of the 19th century. By decree of King Milan of Serbia an artillery inspection was formed as a boost to further development of Serbian artillery. Garrison artillery was operational in peacetime, but during wartime a siege artillery park was formed from garrison artillery guns. Because of this concept, a new Siege artillery command was formed. In 1897 Serbia purchased Schneider M. 97 guns because of heavy artillery inventory modernisation. New guns officially became operational in 1901 when the 2nd howitzer division was founded eventually leading to the foundation of a Howitzer regiment. In the first decade of the 20th century military commissions made their decisions claiming that all guns, except for new Schneider M. 97 ones, were obsolete and their resources exhausted so that they had to be put out of commission. According to these reports heavy artillery of Serbian army suffered losses in a number of guns. A new plan was made to purchase another party of Schneider guns for Serbian army but this plan never came to an end due to the new concept of Serbian army. Instead of the development of Garrison artillery, Serbian HQ decided to start developing heavy field artillery armed with modern 120 mm and 150 mm quick-firing howitzers. The first combat usage of new weapons was in the Balkan wars during the siege of Bitola and Edirne. In World War I heavy field artillery played a crucial role in the main battles of Serbian army.

Садржај - Contents

Славољуб Бојић, Крушевац

ХРАБРИ РАТНИЦИ ДЕСПОТА СТЕФАНА У БИЦИ КОД АНГОРЕ
1402. ГОДИНЕ

BRAVE WARRIORS OF DESPOT STEFAN IN THE BATTLE OF
ANGORA (1402) 7

Живојин Р. Андрејић, Крагујевац

РЕКОНСТРУКЦИЈА МЕТОХА МАНАСТИРА ЉУБОСТИЊЕ НА
ОСНОВУ ТУРСКОГ ЗЕАМЕТА ЉУБОСТИЊА И СУБАШИЛУКА
ТРСТЕНИК ИЗ 1476. ГОДИНЕ

HISTORICAL RECONSTRUCTION OF THE LJUBOSTINJA
MONASTERY METOCHION, BASED ON THE TURKISH ZEAMET
LJUBOSTINJA AND THE VILAYET OF TRSTENIK 19

Милош Стојадиновић, Крушевац

НАСЕЉА У КРУШЕВАЧКОМ И ЛЕВАЧКОМ КРАЈУ 1530.
ГОДИНЕ

SETTLEMENTS IN KRUSEVAC AND LEVAC AREAS IN 1530 31

др Ирена Р. Цвијановић, Историјски институт, Београд

ОПИС СРЕДЊОВЕКОВНИХ ГРАДОВА И КОМУНИКАЦИЈА НА
БАЛКАНУ У ДЕЛУ АРАПСКОГ ПУТОПИСЦА ИДРИСИЈА

DESCRIPTION OF THE MEDIEVAL TOWNS AND
COMMUNICATION INFRASTRUCTURE IN THE BALKANS, BY
ARABIAN TRAVEL WRITER IDRISI 47

Др Мирослав М. Поповић, Филозофски факултет, Београд

КЉУЧНА СВЕДОЧАНСТВА РАЗВОЈА СУДСТВА У КНЕЖЕВИНИ
СРБИЈИ (1815-1869)

CRUCIAL TESTIMONIES ABOUT DEVELOPMENT OF JUDICIARY
IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA 53

Оливера Думић, Београд, мр Небојша Ђокић, Београд

СТРЕЉАЧКО ОРУЖЈЕ ОРИЈЕНТАЛНОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОЈ
ВОЈСЦИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

SMALL ARM OF ORIENTAL ORIGIN IN THE SERBIAN ARMY, IN
THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY 65

Миломир Стевић, Крушевац и Николина Бабић, Београд

КОНФИСКАЦИЈА ИМОВИНЕ БЕГОВА ФРЕНЧЕВИЋА

CONFISCATION OF FRENCEVIC BEYS PROPERTY 85

- проф. др Радован Радовановић и мр Небојша Ђокић, Београд**
 ПОПЕЧИТЕЉИ И МИНИСТРИ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА
 КЊАЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД ЈАНУАРА 1859. ДО
 МАЈСКОГ ПРЕВРАТА 1903. ГОДИНЕ
 THE MINISTERS OF INTERNAL AFFAIRS OF THE PRINCIPALITY
 AND THE KINGDOM OF SERBIA, FROM JANUARY, 1859 UNTIL
 THE MAY COUP IN 1903 **93**
- Снежана Југовић, МА и Младен Вељковић Крушевац**
 СРБИЈА У АНЕКСИОНОЈ КРИЗИ
 SERBIA DURING THE ANNEXATION CRISIS **119**
- Игор Ракић, МА, Пирот**
 СРПСКА ТЕШКА АРТИЈЕРИЈА 1883-1914.
 HEAVY ARTILLERY OF SERBIAN ARMY 1883-1914 **131**
- Дарко Михајловић Крушевац**
 ПОТПУКОВНИК НОВАК ВУКОВИЋ (1889-1975)
 LIEUTENANT COLONEL NOVAK VUKOVIC (1889-1975) **147**
- Живомир Р. Подовац, генералштабни пуковник, Ниш**
 ДЕЈСТВА КРУШЕВАЧКИХ ПУКОВА У РАТНОЈ 1915.
 THE KRUSEVAC REGIMENT ACTOINS IN 1915 **155**
- Живомир Р. Подовац, генералштабни пуковник, Ниш**
 СРПСКА АВИЈАТИКА ЗАДИВИЛА САВЕЗНИКЕ И ПРОТИВНИКЕ
 SERBIAN AVIATION IMPRESSED ALLIES AND OPPONENTS **177**
- Љубица М. Петковић, Народна библ. Крушевац**
 ЛЕТОПИС ЦРКВЕ ЛАЗАРИЦЕ ОД 1914. ДО 1918. ГОДИНЕ
 YEARBOOK OF THE LAZARICA CHURCH 1914-1918 **195**
- Ђорђе Петковић, Параћин и Предраг Јашовић, Нови Пазар**
 РУКОВЕТ ПАТРИОТСКИХ /РОДОЉУБИВИХ ПОТЕЗА/ ПОРУКА
 ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (1914-1918), ПРИМЕРИ СА КАПИЈЕ
 ПОМОРАВЉА
 PATRIOTIC GESTURES/MESSAGES DURING THE FIRST WORLD
 WAR - EXAMPLES FROM THE GATE OF POMORAVLJE **225**
- др Момчило Исић, Институт за новију историју Србије, Београд**
 ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ У ВРЕМЕ
 АУСТРО-УГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1916-1918.
 PRIMARY SCHOOLS IN KRUSEVAC AREA DURING AUSTRO-
 HUNGARIAN OCCUPATION 1916-1918. **241**

мр Есад Попара, Крушевац	
УЧИТЕЉИ И СВЕШТЕНИЦИ ДОЛИНЕ РИБАРСКЕ РЕКЕ - ЖРТВЕ У ВЕЛИКОМ ЕВРОПСКОМ РАТУ	
TEACHERS AND PRIESTS FROM RIBARSAKA REKA VALLEY - VICTIMS OF THE GREAT WAR	261
мр Есад Попара, Крушевац	
ПОСЛЕНИЦИ У КУЛТУРИ - И У РАТУ И У МИРУ	
CULTURAL WORKERS - IN WAR AND IN PEACE	271
Огњан М. Петровић, Крушевац	
ПУТНИЧКИ АВИОН АЕРО А-35	
AERO A-35 AIRLINER	285
Бранислава Милошевић, архивист, Историјски архив Крушевац	
3. 4. 6. и 16. СРПСКА БРИГАДА	
3rd, 4th, 6th and 16th SERBIAN BRIGADE	303
Александар Станковић, архивист Историјски архив Крушевац	
ИСТОРИЈСКА БЕЛЕШКА ФОНДА ЗЕМЉОРАДНИЧКА ЗАДРУГА „ПОЉОПРИВРЕДНИК“ У РИБАРУ	
HISTORICAL NOTE OF THE FOND “AGRICULTURAL COOPERATIVE POLJOPRIVREDNIK” RIBARE	315
Наташа Марковић, МА, архивист Историјски архив Крушевац	
ФОНД: МЕДИЦИНСКА ШКОЛА КРУШЕВАЦ–Историјска белешка	
HISTORICAL NOTE OF THE FOND “MEDICAL SCHOOL” KRUSEVAC	319
Владан Лазаревић, Историјски архив Крушевац	
ФОНД “ДРУШТВЕНИ ПРАВОБРАНИЛАЦ САМОУПРАВЉАЊА СО КРУШЕВАЦ” У КРУШЕВЦУ 1975-1991 (1975-1991)	
HISTORICAL NOTE OF THE FOND “THE PUBLIC ATTORNEY OF SELF- MANAGEMENT OF THE MUNICIPALITY OF KRUSEVAC”	327
Зорица Аксентијевић, Историјски архив Крушевац	
ОКРУЖНО ТРГОВАЧКО АД КРУШЕВАЦ	
“DISTRICT TRADING Co” KRUSEVAC	331
Милорад Сијић, Крушевац	
ДРАГОМИР Ј. ПЕТКОВИЋ - ОДЛОМЦИ ИЗ ПУТОПИСА	
EXCERPTS FROM THE TRAVEL BOOKS OF DRAGOMIR J. PETKOVIC	335
Драгиша Милосављевић, Крушевац	
ПОРЕКЛО ПЉАКИЋА	
THE ORIGIN OF THE PLJAKIC FAMILY	367

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85

РАСИНСКИ анали / главни и одговорни
уредник Ненад Соколовић. – 2003., бр. 1
(пролеће-лето) - . – Крушевац
(Мајке Југовића 6) : Историјски архив
Крушевац, 2003- (Крушевац: Miligex).– 24 cm

ISSN 1451-4346 = Расински анали

COBISS.SR-ID 106747916